

De voormalige warmwatervlasroterij te Strijen.

De historische waarde van (fabrieks)schoorstenen

2023 is door de European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage (EFAITH) uitgeroepen tot het Europese jaar van de fabrieksschoorsteen.

Diverse organisaties gaan hier aandacht voor vragen, of zijn daar al mee bezig. Zo heeft bijvoorbeeld ERFGOED vorig jaar in haar Vlaams-Nederlands tijdschrift voor industriecultuur twee themanummers gewijd aan fabrieksschoorstenen. Eén over fabrieksschoorstenen in Vlaanderen en Nederland en één over fabrieksschoorstenen in Europa. In deze bijdrage staan we daarom stil bij het fenomeen (fabrieks)schoorsteen.

Auteur en foto's: Willard van Reenen, bouwhistoricus en docent

Fabrieksschoorstenen fungeren als landmark in het landschap en staan symbool voor de industriële revolutie. Fabriekseigenaren waren trots op de schoorsteen. Hoe meer schoorstenen, hoe belangrijker men zich vond. Soms werden op reclame-affiches meer schoorstenen getekend dan de fabriek in werkelijkheid had.

Zo fungeert bijvoorbeeld de fabrieksschoorsteen van de warmwatervlasroterij in Strijen als landmark in het vlakke landschap. Ook staat deze symbool voor de warmwatervlasroterij in Nederland. Als enige van dit type nog gaaf aanwezige warmwatervlasroterijen in Nederland is hij van nationale betekenis.

Onderdeel van architectuur

Door de grote hoogte vallen fabrieksschoorstenen direct op en maken daarmee een belangrijk onderdeel uit van de fabrieksarchitectuur. De constructie, materiaalkeuze, vormgeving en versieringen maken dat fabrieksschoorstenen meer zijn dan pijpen voor de noodzakelijke afvoer van rookgassen en chemische dampen. Er werd bewust aandacht besteed aan vormgeving en uitstraling van fabrieksschoorstenen. Zie hiervoor het standaardwerk over fabrieksschoorstenen dat een aantal jaren geleden is verschenen; A.J. Barnard, Fabrieksschoorstenen in Nederland. Uitgave Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF), Zwolle (2017).

Structuurbepalend

Schoorstenen zijn structuurbepalend voor plattegronden. Dat geldt voor woonhuizen nog meer dan voor fabrieken. Met bouwhistorisch onder-

zoek fungeren bouwsporen over de plaats van schoorstenen in gebouwen als gidsen voor de wijze waarop de plattegronden in het verleden in elkaar staken en hoe het gebouw heeft gefunctioneerd.

Met de komst van hoogbouw in de woningbouw werd het aantal kanalen 'problematisch'. Problematisch in de zin dat er relatief veel ruimte en materiaal nodig was voor de kanalen. Elke stookplaats had een eigen kanaal voor de afvoer van rookgassen.

Innovatie Shunt-systeem

In 1935 werd in België een schoorsteensysteem ontwikkeld waarbij het niet langer noodzakelijk was om voor elke stookplaats een apart kanaal te bouwen voor de afvoer van rookgassen. In Nederland werd dit systeem pas eind jaren '40 toegepast. In een artikel uit 1949 spreekt de schrijver zijn verwondering uit over het feit dat dit systeem nog nauwelijks in Nederland is toegepast, ondanks de vele voordelen daarvan. 'Het systeem is in verschillende Belgische steden meer en meer en met succes toegepast. Gezien de goede resultaten, die men

Detail van versierend metselwerk in de fabrieksschoorsteen 'Vier Noorder Koggen'.

Nederlands stoommachinemuseum Medemblik, gevestigd in stoomgemaal 'Vier Noorder Koggen.'

met dit schoorsteensysteem heeft behaald, mag het eigenlijk verwondering wekken, dat men hier in Holland daar niet eerder het oog op heeft laten vallen. Het systeem beoogt een gehele ommekeer te brengen in de schoorsteenbouw in het algemeen. Het grote voordeel van het Shunt-systeem is voornamelijk de constructie van de kanalen. Er is niet langer voor elke stookplaats een apart kanaal nodig. De stookplaatsen boven en naast elkaar worden op een gezamenlijk kanaal aangesloten zonder het risico dat rookgassen van de burens bij een ander in de woonkamer terecht komen. Een uitgebreid artikel over Shunt-schoorstenen is te lezen op www.historische-installaties.nl/installaties/schoorsteensysteem-shunt/.

Positie binnen een fabriekscomplex

Ook zegt de positie van een ketelhuis met schoorste(en) binnen het geheel van een fabriekscomplex iets

Karakteristieke schoorsteenkoppen van het type Shunt.

over de tijd waarin het werd gebouwd en of de machines in de fabriek werden aangedreven door een centraal drijfriemensysteem of dat de elektrificatie met elektromotoren haar intrede had gedaan.

Hoe te waarderen?

Hoe moeten we fabrieksschoorstenen waarderen? Het is maar net aan wie deze vraag wordt gesteld en in welke tijd. Wanneer je literatuur leest over de erbarmelijke leef- en werkomstandigheden in de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw van fabrieksarbeiders, waarin veel arbeiders omkwamen, invalide werden en vroeg oud werden met allerlei ziektes onder de leden, dan kan de gedachte opkomen dat fabrieksschoorstenen verdacht erfgoed zijn waar men wellicht niet meer aan herinnerd wil worden nadat de fabriek is gesloten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Noorder Kempen in België, waar de industrie van de metallurgie tot grote ontwikkeling is gekomen, maar voor de volksgezondheid desastreuus is geweest.

Instandhouding

Zowel schoorstenen als fabrieksschoorstenen zijn belangrijk voor de instandhouding als monumentaal onderdeel met een verhaal dat hoort bij het gebouw en de context van maatschappelijke en industriële ontwikkelingen. Fabrieksschoorstenen worden ook wel de 'Belforten van de Arbeid' genoemd.